

חנוכה בחברון

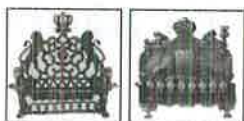
הצירוף 'חנוכה' ו'חברון' הנובע מהקרב בכסלו תשס"ג שבו נפל דני הי"ד, עומד ביסוד ספרנו. ביקשנו אפוא להקדיש דברים לשילוב של ענייני חנוכה וענייני חברון. כך זכה שער זה של הספר לכותרת 'חנוכה בחברון'.

'ענייני חנוכה' ו'ענייני חברון'. מדובר במשמעות הרחבה של הצירוף. לא תמיד הקשר ישיר ומובהק, שכן אין זה פשוט לקשר מקום לזמן. מכל מקום, גם אם היה הקשר רופף נתחזק קמעה, ואפשר, נתחזק עד לאין שיעור, בדמם של נופלי כסלו בחברון הי"ד.

בחלקם נלקחו הדברים שיובאו להלן מספרים קיימים ('ספר חברון', 'שאר ישוב' ואחרים) שנציגם במקומם, והוספנו להם הערות של עדכון וחיידוש. פתחנו בהלכות חנוכה שנהגו בחברון על פי רבה של חברון הרב אליהו מני זצ"ל. הבאנו קטע על תן חנוכה בחברון פרי עטו של נכדו, מנשה מני, שתעד את הווי החיים בחברון שלפני המאורעות בתרפ"ט. בהמשך, קינה בסגנון הפואימה על חברון; נכתבה על ידי אליהו יהושע לבנון בשהותו בעיר אבות אחרת – באר שבע, שנה לפני שחרורה של חברון במלחמת ששת הימים. הקינה שאבה השראה מ'משקוף המנורות בחברון' ומספרת על מנהג המשורר לפקוד את המנורות בחנוכה. לפואימה הוספנו ביאור קצר, וקטע מ'ספר חברון' המעבד את אגדת המנורות. זיקה מעניינת בין חנוכה לאזור חברון עולה מסיפורו של הנשיא השני וחוקר ארץ ישראל, יצחק בן צבי, על מסורות חנוכה שנשמרו בין משפחות ערביות ביטא. את לקט הקטעים המשכנו בחזון חנוכה בחברון של הרב קוק זצ"ל וסיימנו בדברים שנשא הרב משה בלייכר שליט"א, ראש ישיבת 'שבי חברון', במסיבות חנוכה בישיבה, ולא נתפרסמו עד כה. לקטעים אלו נוסף מאמר חדש, פרי עטם של נועם ארנון ואיתמר שניוויס, על היסודות החשמונאיים של מערת המכפלה.

"וילכו דרך אדום ויחנו על בית צור וילחמו ימים רבים ויעשו חשבונות [בעקבות דברי הימים–ב כו, טז] ויצאו וישרפון באש וילחמו בגבורה" (מקבים–א ח, יד). פסוק זה המתאר את קרב הגבורה של אנשי 'בית צור' – עיר קטנה, שכנה לחברון, נכתב כמוטו לשער זה של ספרנו. קרבות גבורה בחברון לא נסתיימו בימות החשמונאים, הם ממשיכים לחנוכה של ימינו.

ישראל רוזנסון

א. דיני חנוכה שנהגו בחברון

רבי אליהו סלימאן מני²

1. הבדלה בחנוכה – עיין 'שמו משה' דף מו, שמנהג עיר הקדש ירושלים ת"ו להבדיל תחילה ואחר כך להדליק. אמנם בבית הכנסת פה עיר הקודש חברון ת"ו מדליקים קודם, כמו שפסק מרן ז"ל, ובבית מבדילים קודם.³

2. בעניין שיר היום ושיר של חנוכה [...] פה עיר הקודש חברון ת"ו נוהגים שאומרים מזמור היום תחילה, ואחר כך שיר של חנוכה. והטעם, לפי שאמירת שיר של היום אינו אלא סדר תפילה, והראיה, שאין אומרים 'השיר שהיו הלוויים אומרים', כי אם דווקא 'היום כך וכך'. וכן בראש חודש טבת, אומרים 'ברכי נפשי' ואחר כך מזמור של חנוכה. אמנם בקהילת-

1. לקט זה כולל דינים שהרב מני מעיד עליהם שכך מנהג חברון, וכן דינים שהוא עצמו הנהיג בבית הכנסת 'בית יעקב' בחברון. יצוין שפרטי דינים אלו, שהרב מני הנהיגם בבית הכנסת שלו כדבר של חידוש, מקובלים כיום למעשה ברוב ככל סידורי עדות המזרח, בין השאר בהשפעתו. ראה למשל ב'ילקוט יוסף' חלק ה' עמ' רמה, שמציין בין השאר לדברי הרב מני ב'שיח יצחק'. הערות הביאור מאת עזריה אריאל.

2. רבה של חברון בשנים תרכ"ה-תרנ"ט (1865-1899). נולד בבגדד בשנת תקע"ח (1818), ושם למד מפי רבי עבדאללה (עובדיה) סומך. בשנת תרט"ז (1856) עלה ארצה, והחל משנת תרי"ח (1858) השתקע בחברון. בתרכ"ה (1865) התמנה לרבה של חברון, ושימש בתפקיד זה עד פטירתו. הקים בחברון ישיבה ובתי כנסת, אך מקום תפילתו הקבוע היה בבית הכנסת שהקים סמוך לביתו, 'בית יעקב', ושם ניהל את סדרי התפילה (על פי 'תולדות הרב המחבר' בראש ספר 'שיח יצחק'). מספריו: 'זכרונות אליהו' – אוסף דינים בקצרה ע"פ סדר א-ב (נדפס בירושלים תרצ"ו עם הערות מאת הרב יצחק נסים, ומהדורה מחודשת בהוצאת מכון ניר דוד, ירושלים תשנ"ח). 'מעשה אליהו' – שו"ת. 'שיח יצחק' – דברי מוסר משולבים בהלכות יום-יום.

3. 'זכרונות אליהו', הלכות שבת מערכת ה' סעיף ז (עמ' קכ), וציין לו בספר 'מנהגי ארץ ישראל' מאת יעקב גליס, ירושלים תשכ"ח, עמ' רד. בשולחן ערוך (סימן תרפא סעיף ב) נפסק שבבית הכנסת ההדלקה קודמת, והוסיף הרמ"א שקל וחומר בביתו, כיוון שכבר הבדיל בבית הכנסת. אך הטורי זהב שם (סעיף-קטן א) השיג על פסק השולחן ערוך והרמ"א, ודעתו שהבדלה קודמת. וראה ביאור הלכה שם, שזו מחלוקת כבר בראשונים, והכרעתו שבבית הכנסת יש לעשות כנהוג, הדלקה לפני הבדלה, ובבית 'דעביד כמו עביד ודעביד כמו עביד'. ומנהג חברון לחלק בזה בין בית הכנסת לבית. בעניין מנהג ירושלים שציין הרב מני בשם ספר 'שמו משה', בהערות הרב יצחק נסים הביא מקורות שעל פיהם גם בירושלים נהגו להדליק בבית הכנסת קודם הבדלה.

קודש בית יעקב יכב"ץ [יפון בצדק] אומרים מזמור היום ומזמור חנוכת הבית קודם מוסף, וברכי נפשי אחר מוסף כשאר ראש חודש.⁴

3. [בבית הכנסת 'בית יעקב' בחברון] חנוכה מתחילין ערבית אחר קריאת המגריב תכף כדי להקדים להדליק החנוכה.⁵

4. [בבית הכנסת הנ"ל] אין אומרים בזמירות [בפסוקי דזמרה] פסוק 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד' כי אם מתחיל 'ארוממך' כמו שאר הימים.⁶

4. 'זכרונות אליהו' מערכת ח' סעיף א' עמ' טו (ציין לו ב'מנהגי ארץ ישראל' שם), ודברים מקבילים ב'שיח יצחק' דף קסח ע"א. מנהג עדות המזרח לומר בחנוכה "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהילים ל), על פי האמור במסכת סופרים' (פי"ח ה"ב), ששיר של יום בחנוכה הוא "ארוממך ה". ויש בזה מנהגים שונים, האם אומרים גם 'שיר של יום' הרגיל, והאם בפתחה 'שיר של יום' אומרים "השיר שהיו הלוויים אומרים על הדוכן" או לא, והדבר תלוי בפירוש דברי המסכת סופרים', האם הכוונה שבמקדש הלוויים אמרו כך במקום השיר של יום' הרגיל (כך כתב בספר 'חקרי לב', אורח חיים סימן לב), או שהכוונה שכך צריך לומר בבית הכנסת, אך במקדש לא שינו מהסדר הרגיל. מנהג חברון לומר את שני המזמורים, כש'שיר של יום' הרגיל קודם, אך ללא הפתיחה "השיר שהיו הלוויים אומרים על הדוכן", וכן בראש חודש טבת, אומרים גם 'ברכי נפשי' ככל ראש חודש ואחריו 'מזמור שיר'. הרב מני מסביר את טעם הקדימה, שתמוה לכאורה, כי המזמור העיקרי ליום זה הוא "מזמור שיר חנוכת הבית", אלא שהיא הנותנת: מכיוון שבחנוכה הלוויים אמרו רק 'מזמור שיר' נמצא שאמירת המזמור הרגיל איננה אלא חלק משגרת התפילה, וראייה לכך, שאין מקדימים לו "השיר שהיו הלוויים אומרים", ולפיכך הקדמתו איננה מעידה על כך שהוא חשוב יותר. ב'שיח יצחק' נימק את קדימת 'שיר של יום' הרגיל על פי הקבלה.

אף על פי כן, בבית הכנסת 'בית יעקב' שבהנהגתו של הרב מני, נהגו בראש חודש טבת לומר 'ברכי נפשי' אחרי מוסף, כמנהג הספרדים בכל ראש חודש. ה'שיר חמד', שאף הוא היה רבה של חברון (מתרס"א עד פטירתו בערב חנוכה תרס"ה), כתב על כך (חלק ח', מערכת חנוכה, אות יג) שזוהו מנהג צפת, וטעמו, שהמוסף נובע מראש חודש ולא מחנוכה, ולכן ראוי לומר 'ברכי נפשי' אחר מוסף. ה'שיר חמד' שם מסיים, שאמנם זהו "מנהג יפה, ועם כי לא רציתי לשנות לציבור ממה שנהגו בזה, כתבתי זאת למי שירצה לנהוג בעצמו כן, כי נכון הוא". זה מקביל לדעת הרב מני, שהשאיר את הציבור בחברון על מנהגו, אך בבית הכנסת שייסד הנהיג כמנהג צפת.

5. 'שיח יצחק' דף קסח ע"א. "קריאת המגריב" היא קריאת המואזין המוסלמי בשעת השקיעה, ועל פיה נהגו יהודי ארצות האיסלם לחשב את זמני ההלכה (ראה למשל שו"ת זבחי צדק, לרבי עבדאללה סומך, רבו של הרב מני, חלק יורה דעה סימן יז). בדרך כלל יש עדיפות לתפילת ערבית אחר צאת הכוכבים דווקא, הן מצד זמן תפילת ערבית עצמה (ראה שולחן ערוך סימן רלג סעיף א ומשנה ברורה סעיף-קטן ט), והן משום שכך יקרא קריאת שמע של ערבית בזמנה עם ברכתיה. אך משום הצורך להדליק נרות בחצי שעה הסמוך לשקיעה, הקדימו את תפילת ערבית. וראה שיח יצחק דף קסב ע"ב, שבדרך כלל התפללו ערבית "אחר שיעבור שליש שעה מהמגריב" (כדעת רבו, ה'זבחי צדק', שם), אך בלילי שבת ויום טוב הקלו כמו בלילי חנוכה.

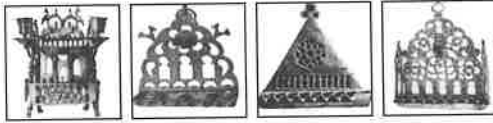
6. כידוע, מנהג עדות המזרח בפסוקי דזמרה בכל יום להתחיל מ"ארוממך ה' כי דליתני" ללא הפסוק הראשון "מזמור שיר" (טעם הדבר ע"פ הסוד בשו"ת רב פעלים' ח"ג אורח חיים סימן ה). אך בחנוכה יש שנהגו לאומרו (ראה למשל בסידור 'בית עובד' עמ' 124), והרב מני הנהיג כדעת הסוברים שלא לאומרו ('חקרי לב' אורח חיים סוף סימן לב), מכיוון שיאמרנו אחר כך כ'שיר של יום', והרי הלוויים במקדש לא חזרו על הפרק פעמיים (בבלי, ראש השנה ל ע"א).

5. [בבית הכנסת הנ"ל] גם ביום הראשון פוסקים העולים לספר תורה כמו שכתב ה'בית עובד'. וביום השמיני גם כן פוסקים כהן ולוי ביום השמיני, והשלישי חוזר 'ביום השמיני' ומסיים הכל.⁷

ומידי הרא"ם [רבי אליהו מני] ומכח השפעתו כי רבה הוסיפו קרשי האומה: שבתותיה, חגיה ומועדיה, נונה וזוהר בפילות האפלות שב"חצר" חברון. הרא"ם הפשיט את המלאכותיות שבחגים ובשבתות, שנתאבנו במשך דורות הגלות, והיה למצוות אנשים מלומדה, והכניס בהם שירה ונשמת חיים. הוא חניך ולימד את רעיו וחבריו, לתורה, לשמחת העבודה שעל ידן בא האדם לידי הרגשת הנצח. הוא פתח את רגשי החסידות הבריאים בקרב בני חברתו ואת מידת ההסתכלות בעולם הנפש. וגם על כל בני העדה נפלו קרני אורה ממקום מושבו בקודש.

מתוך: מנשה מני, רבי אליהו מני זצ"ל,
ירושלים תרצ"ו, עמ' 36-37.

7. במשנה במגילה פ"ג מ"ו נאמר שקריאת התורה "בחנוכה - בנשיאים" ("ויהי ביום כלות משה" והלאה), אך יש שנהגו ביום הראשון של חנוכה להתחיל קודם לכן, בפסוקי ברכת כהנים (ראה סימן תרפד סעיף א בשולחן ערוך וברמ"א). ויש שהרחיקו לכת במנהג זה, שהכהן קורא רק את ברכת כהנים, ועל כך ערערו כמה פוסקים, מאחר שהכהן אינו קורא כלל בפרשה המחוייבת ליום זה (ראה משנה ברורה סימן תרפד סעיף-קטן ג, לעומת "ילקוט יוסף" ח"ה עמ' רמד-רמה). דעת ה'בית עובד' (עמ' 322) שלכתחילה יש לנהוג שהכהן יקרא גם חלק מפרשת הנשיאים, וכך הנהיג הרב מני. בקריאת היום השמיני, מנהג האשכנזים ברור, שהעולה השלישי קורא מ"ביום התשיעי" והלאה (ומנהג האשכנזים בחו"ל אף שבכל ימי החנוכה העולה השלישי קורא ביום שלמחרת, ראה שולחן ערוך ורמ"א בסימן תרפד, סעיף א). אך במנהג הספרדים יש דעות שונות, האם ביום השמיני העולה השלישי יתחיל מ"ביום התשיעי" או יחזור ל"ביום השמיני" ויקרא משם עד הסוף (ראה: 'שדי חמד' מערכת חנוכה אות יב), והרב מני הנהיג כדעה האחרונה.

ב. חנוכה בחברון¹

מנשה מני

לא הרי חנוכה כהרי חגים אחרים. המיוחד שבימי חנוכה בחברון היה בעממיותם. חג החנוכה חל על פי רוב בימי חורף קרים מאד, לעתים יורד גם שלג. ואז היה הכולל מחלק לכל בני העיר פחם להסקה מחוץ לחלוקה הרגילה, שמכסתה היתה כמעט כמכסת חלוקת חגים ומועדים.

איש איש היה מוציא ממרתפו את חבית יינו שהיתה מוסתרת מעיני הרשות, ומשתדל לקיים את שמחת חג החשמונאים ביין, כאמור: אין שמחה אלא ביין. מימרה זו היתה שגורה מאד בפי תושבי ה'חצר'.

את החנוכה של בית הכנסת היה מדליק הרב. זו היתה חנוכה גדולה עשויה פת, ובה שמונה חורים, ובכל אחד מהם כוס זכוכית מתוצרת חברון. כוסות אלה ממלאים מחציתם מים, ומחציתם שמן זית זך, מבית הבד של אחד הגבאים, מן הזיתים שמסקו מחורשת עצי הזית שמסביב לגבעה שעל יד קבר ישי אבי דוד. בתוך הכוס ניצב לו הפתיל תקוע בתחתית הכוס במקום המיועד. פתיל זה היה מעשה ידי אחת הזקנות הצדקניות, שעבודתן במשך כל הימים היתה לספק פתילות לבתי הכנסת לכל ימות השנה.

כבִּיתֵר ערי הארץ מקובל היה גם בחברון לבלות את לילות חג החשמונאים בחגיגות, בנשפי שעשועים, פרטיים וציבוריים. לחגיגות ולנשפים אלה היה סגנון וצבע מיוחד. מלבד אכילת הלביבות והסופגניות למיניהן יש והיו מכינים מיני מאפה מזרחיים לגמרי, שקיבלו משכניהם הערבים, כגון: כנאפה², קטאיפ³ וכו'.

1. מתוך: מ' מני, 'חברון וגיבוריה', תל אביב תשט"ז, עמ' 53-57. גרסה מעובדת נתפרסמה ב'ספר חברון', עמ' 368-369.

מנשה מני - מבני קהילת חברון ונכדו של רבי אליהו מני, רבה של חברון. חטיבה ארכיונית פרטית שלו נמצאת היום בארכיון הציוני. היה ציר מטעם חברון באסיפת הנבחרים הראשונה. על הספר כתב בהקדמתו יהודה בורלא: "...הספר הזה הריהו כעין מצבת זיכרון לטיבה המיוחד של הקהילה היהודית הקטנה בחברון, שהיתה מוקפת כל ימיה אוכלוסין ערביים רבים וגדולים... המחבר לא התיימר לצקת את תכני הספר בצורה אמנותית-ספרותית, אלא מסכם בכתב כעד ראיה נלבב, שהרי האירועים, המנהגים וזכרונות חיי ההווה האלה היו לו חוויות בימי ילדותו ואותן חזר והעלה בכתב בנאמנות כמיטב יכולתו". ההערות בהמשך הן של המחבר.

2. מין עוגה עשויה אטריות בדבש דבורים, שמנת וגבינה מתוקה.

3. מין לחמניות-רקיקים מבצק נוזל כמעט, מיובש על האש, מקופל וממולא אגוזים, ומטוגן בתמצית חמאה (סמנה).

ואף השעשועים היה להם סגנון מיוחד. לדוגמא ישמש המשחק 'קריקאס די-סאל' (פני המלח) שהיה מפורסם ונפוץ בין כל החוגים.

בתוך יגית גדולה שמים תערובת של סובין, אפר וקצת מלח ויוצקים עליה יין שרף, בוחשים, ומבעירים, מכבים את המנורות ופני כל המשחקים מחווירים כפני מתים ר"ל, ואז מתחילה פרשת היות וצריחות, איש איש לפי כוחו; האחד נובח, השני צורח. זה נוער וזה גועה. וככל שהמדורה מצליחה להחוויר את פני הנאספים, כן תגדלנה הצריחות והצעקות, ולשמחה לא היה גבול.

והימים ימי אוסף צרכי אוכל לסעודות חלקיות של הנוער ובני החדרים והישיבות, וזה מלבד הסעודה הגדולה שעורכת קופת הכולל לכל בני העדה, כקטן כגדול, ביום חנוכת המזבח, בישיבה הגדולה שעל יד בית הכנסת הגדול.

למן הנר הראשון מתחלקים ילדי החדרים והישיבות לפי גיליהם לקבוצות קבוצות, מצטיידים בשקים, פחים וכדים וחוזרים בלווית מוריהם על הפתחים מבית לבית. בראש כל קבוצה אוחזים מספר ילדים את נשקם (רובים קטנים) בידיהם, יורים ואומרים בשפה ספניולית ובחרוזים:

אליכם פה באנו	אקי מוס ב'נימוס
ילד חמד אתנו	און איז'יקו מוס טרושימוס
חכם ולבד	חכם איסקריב'אנו
ועט ביד כל בַר	אי פינדולה אין לה מאנו
תנו ונלכה	דאמוס קי - קרימוס ייד
החכם והתלמיד	איל חכם אי איל תלמיד
הבו נא ברכה	דאמוס קון ברכה
יברככם אל תמיד	ב'וס די סיימפרי ברכה

אחריהם ילדים אחרים משננים מתוך החומש, פסוקים שיש להם קשר עם צרכי אוכל. כגון: דברי בני יעקב ברדתם מצרימה לשובור אוכל; 'זיאמר אבינו, שובו שברו לנו מעט אכל!' ואם איזו בעלת בית לא נתנה בעין יפה, או שלא הסבירה פנים כהלכה 'לאורחים הנכבדים', מיד מזכירים את מנחת יעקב לעשו אחיו.

גמלים מיניקות ובניהם שלושים
פרות ארבעים ופרים עשרה
אתונות עשרים ועירים עשרה.

פסוקים אלה נאמרים בקול ובציבור בדקדוקיהם ובטעמיהם, שנים מקרא ואחד תרגום בספניולית. ולא זו ממקומם עד שהשיגו דבר מה; קמח, סוכר, שמן או גם פחם.

ביום השביעי, הוא ערב חנוכת המזבח, פוסקות החגיגות החלקיות ומתחילות ההכנות לסעודה הגדולה. מאז הבוקר, מתקהלים ילדי כל הישיבות והחדרים והולכים בתהלוכה

ושירה לביתו של הפקיד – הגבאי, ואומרים לו בחרוזים:

ערכו לנו סעודה,
לכבוד חג חנוכה
תאכל תשתה העדה,
תשמח תצהיל ותשיר
מזמור שיר חנוכה.

מיד יוצא אליהם ג'לבי ניסים הגבאי, מברך את הנערים ומוסר בידי חכם דוד, השמש, כסף לצרכי הסעודה.

הנערים מתפזרים בשמחה, וההכנות מתחילות.

ביתו של חכם דוד בג'איו הומה וסואן; אשתו, בנותיו וכלותיו מבררות את האורז שהביא לשם זה; בחצר הועמדו סירים גדולים; הוא ובניו רצים אל האטליז וחוזרים כשעל כתפיהם כבשים שחוטים שעורותיהם נפשטו מעליהם והם מבהילים את בנות הבית להשרות את הבשר ולהמליחו.

את שלומיקו האופה זרזו לאפות לחם וככרות ריקקים למאות. המהומה גדולה וה'חצר' כמרקחה, הכל רצים, אצים ומכינים לסעודה, וגם כדי יין הוכנו לרוב להשקות את הקטנים ואת הגדולים.

למחרת היום, יום חנוכה המזבח, יום הסעודה. המתה כל העיר מאז הבוקר, בעיקר על יד ביתו של חכם דוד ובקרבת מקום הישיבה על יד בית הכנסת.

כל ילד מביא מביתו צלחת וכף. ואיזהו חכם? שצלחתו גדולה משל חברו. חבורות – חבורות, מעגלים – מעגלים, סובבים התינוקות, מקישים בכפות על צלחותיהם, יורים ברוביהם, חוזרים על פסוקי המקרא, מסובבים את כל ה'חצר' וחוזרים ומתאספים על יד ביתו של חכם דוד.

משהגיעה שעת הצהרים, נתבשל האוכל והילדים מוזמנים להיכנס בסדר לישיבה. הישיבה חדר גדול אפל, שאין אור חודר אליו אל דרך הדלת, על רצפת העץ פרושות מחצלות קרועות ובלויות, שהחוטים והחבלים השזורים בהם מנותקים ומפוזרים וקני הקש ושבריהם ממלאים את כל זוויות הישיבה ופינותיה. בקצה החדר מונח לו לאנחות הסד שבו שמים את רגלי הבריונים, נעול הוא היום במנעול, ולמעלה ממנו תלוי השוט על הקיר, עשוי מגידיו של פר גדול ומשמש להצלפת העבריינים.

הילדים מסתדרים, נכנסים ויושבים על המחצלות סביב סביב ליד הקירות, זה מול זה בטורים מקבילים, ילד ילד וצלחתו בין ידיו. חכם דוד נכנס בין השורות ונותן ראשונה כיכר לחם לכל ילד, אחריו נכנס בנו וסיר גדול מלא נתחי בשר מטוגן בשומן של כבש. אוחז באצבעותיו נתחים ושם בכל צלחת ומוסיף כף מרק לטבול בו את הלחם. אחרי שתיה קלה נכנסת אשתו של חכם דוד, אשה בריאה ומסורבלת בשר, שרועותיה חשופות למחצה וגייגית

גדולה בידיה שבאמצעותה ערמת אורז גבוהה. אורז זה מוצהב ומוזהב, מכורכם ומבושם בכל מיני בשמים, שריחם נודף למרחקים ומגרה את התיאבון. מיד עולות צלחות ריקות – ויורדות מלאות, בזו אחר זו. לשם קישוט מפזרת הבת שעועיות על האורז, והילדים זוללים ומלקקים בתיאבון.

אחרי מופיע ח'רבי, יוסף סלטי, הגבאי שממונה על הבחינות, שבמשך כל שבתות השנה הוא בוחן וחוקר את ידיעות התלמידים במקרא ובגמרא. אחריו באים בחורים נושאים כדי היין. ח'רבי יוסף סלטי דורש קצרות לפני התלמידים מעניני דיומא, מוזג לכל ילד כוס קטנה והם מברכים על היין. בעזרה מצטופפים ההורים והזקנים לראות ולשמוח בשמחת הנערים. בקוצר רוח מחכים לצאת משבירי האוכל מן החדר עם שיורי הסעודה. חוטפים מידיהם מכל הבא אל היד לקיים שמחת סעודת מצווה זו.

תלמידי החכמים וראשי הישיבות עורכים לעצמם סעודה מיוחדת ומבלים בשירה ובזמרה עד ערוב היום.

בתום פרשת האכילה, המחולות והריקודים, מכריז ח'רבי יוסף על ברכת המזון. מוזגים לו כוס יין. הוא מרים את כוסו ובקולו הצלול והמסולסל הוא מזמין:

'נברך לאלוהינו שאכלנו משלו!'

ומפי מאות נערים נשמעת התשובה:

'נברך לאלוהינו שאכלנו משלו ובטובו הגדול חיינו!' אחד מבחורי הישיבה פותח בברכת המזון בקול רם, וקהל הילדים חוזרים אחריו בלחש, מלה במלה, בשירה ובטעמים. ובהגביה הבחור החזן את קולו מצטרפת אליו המקהלה של מאות קולות דקים כחלילים, ומתוך השתפכות הנפש – קוראים יחד עם החזן:

על ארצנו ועל נחלת אבותינו, נודה לך ה' אלוהינו שהנחלת לנו ארץ חמדה טובה ורחבה...

לפתע משתתק קהל המברכים והחזן ממשיך בקולו העדין והרך בסלסולים מוארכים:

על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות... וקהל הסועדים ממשיך בצותא:

'הרחמן הוא ישבור עול גלות במהרה מעל צוארנו, יוליכנו קוממיות לארצנו ויזכנו לבנין בית המקדש'

ואחר קמים כולם על רגליהם וכאיש אחד אומרים:

'לשנה הבאה בירושלים!'

כך חגגה חברון את חג החשמונאים.

ג. משקוף המנורות¹

באחת מסמטאותיה האפלוליות של חברון העתיקה מצוי עד היום שער ועליו משקוף בנוי משלוש אבני-גזית, שבכל אחת מהן חקוקה מנורה. ברם, השתיים הקיצוניות ניצבות הכן כשקניהן כלפי מעלה ואילו האמצעית – הפוכה. משהיו ישישי חברון, בראשית המאה ה-20, נשאלים על טיבו של משקוף זה, היו מספרים אגדה מופלאה:

'מעשה ברבי יעקב בן יוספיה, שהגיע לרומי ועמד מנגד שערו של טיטוס, עמד ובכה עד שנדר נדר, כי אם יזכהו הקב"ה ויעלה ויבוא לארץ הקודש, יבנה ביתו בעיר האבות ועל שערו יציב מנורה מגולפת באבן, כמנורה החקוקה שבשער טיטוס. משעלה רבי יעקב יוספיה והגיע לחברון, עמד והרכיב על שער ביתו משקוף ובו שלוש אבני-גזית מגולפות במנורות העבריות. אלא שהיו שואלים: על שום מה שתיים עומדות הכן והן ניצבות וזקופות, ואילו השלישית, האמצעית – הפוכה! והיו משיבים: סמל לשלושה המגדלים שהיו בנויים בשעתו על קברי האבות אברהם, יצחק ויעקב. אך משבאו הצלבנים וקרבו למערה עלתה חמתו של יצחק אבינו, שקנאי היה, והיכה את הבאים בסנוורים. חזרו הצלבנים על עקבותם ונתפקחו עיניהם. משבאו בשנית, חזר והיכה אותם בסנוורים בשנית, אך משהעיזו ונכנסו למערה, נפל מגדלו של יצחק על פניו ונתרו רק שני המגדלים האחרים, של אברהם ושל יעקב, שהיו מדרכם רחמנים וסלחנים, עומדים על תלם עד היום הזה.'

וכך הן שלוש המנורות: הראשונה והאחרונה ניצבות זקופות ואילו האמצעית הפוכה וראשה כלפי מטה.

1. ספר חברון, עמ' 323.

אגדה זו מעובדת על פי הפואימה של א"י לבנון (להלן). המשקוף עצמו מצוי בקסבה, ובסיוורים בעקבות אתרים יהודיים נהגו לפקוד אותו. מאז 'הסכם חברון' בשנת תשנ"ז הוכרזה הקסבה כשטח צבאי סגור ואין מאפשרים ליהודים לבקר במקום. היעדר ביקורים משפיע לרעה על שימורם של האתרים היהודיים, ביניהם המשקוף. ביום ג' בתשרי תשס"ד נערך 'סיום סליחות' לתושבי הרובע היהודי בחברון. התברר כי משקוף המנורות הטשטש בצורה משמעותית, ורק המודעים לקיומו יוכלו לזהותו. יש צורך במאמץ כדי לשחזרו ולשקמו. המשקוף משובץ בבנייה משנית, אך שימש כמשקוף גם במצבו הראשוני. בהיותו מנותק מסביבתו הארכיאולוגית קשה להעריך את גילו, אך אפשר שהוא שייך לתקופת הזהר של בתי כנסת באזור, מסוף התקופה הביזנטית ותחילת התקופה המוסלמית. דוד עמית, בעבודת הדוקטורט שלו (בתי כנסת בחורבת מעון ובחורבת עֵגִים והיישוב היהודי בדרום הר חברון, ירושלים תשס"ג, עמ' 84) ראה בו עדות לבית כנסת בחברון או בסביבתה.

מנורה היא קישוט יהודי נפוץ ביותר, והוא מצוי בצורות שונות גם באתרים יהודיים בהר חברון. לאחרונה, סקר דוד עמית את המנורות באזור, במסגרת עבודת הדוקטורט שלו (לעיל, עמ' 143–165).

ד. משקוף המנורות בחברון – (ע"א נתיבי חברון)¹

אליהו יהושע לבנון

"אז בהלוך ירמיהו על קברי אבות" (קינות לתשעה באב)

(פואימה)

א.

היה היה כמו לפני מאה שנה,
ויכתב בכתב-עת בלונדון הבירה,
וינדע לי הדבר כמלפני שלשים שנה,
אכן, שריד יהודי זנוח בקרית-ארבע.

ד.

וכה בלשתי בדבקות ימים, שבתות וירחים,
כסהרורי לבוט, צופה ומשקיף על משקופים
מחפך כתלים, מחפש אתמולים ושְׁשׁומים,
אלך שפי, וינודו למסכן ידידים וְרעים.

ב.

בעיר האבות המעטירה, הנכחדה והנשכחה.
באחת סמטאותיה הקדומות והפתלתלות.
אור זרוע, לשער מְכַתֵּר הדר קדשה,
והמשקוף רבדות עליו שלש מנורות.

ה.

ישני מערת המכפלה חקקו אמונתי,
איך? אות עברי מיחס ועתיק כמנורה,
כתוב כחזון, וחרות מימי קדם קדמתה,
ועיני תוהות ובוהות בספירות לעלא לעלא.

ג.

דרשתי, חקרתי, כל יהודי וישמעאלי,
יביטו, כמו איש לא ידע, ראה ושמע:
תמהתי, היכזב 'לזאיש פְּרוֹנִיקָל'?
והשריד כמלפני אלף שנים ומאות שבע.

ו.

מנוי וגמור בסוד חכמי מסורה,
ממערת המכפלה אל הר המוריה,
בערבי שבתות וחגים מרחפים האבות,
ועד מוצאי ימי הקדש עומדים שם בתפלה.

1. א"י לבנון, ברום המור והמכפל (פואימה), ירושלים תשכ"ח, עמ' 5-22.

אליהו יהושע לבנון – סופר, תייר ומטייל רגיש מבט, איש הגות ופובליציסט חד עט. נולד בירושלים והתגורר בה, תוך שהוא מרבה לתארה ולעמוד על קדושתה וערכיה. התגורר בחברון במשך שלש שנים, תרצ"ג-תרצ"ה, והיה קשור אליה בכל נימי נפשו. בשנים אלו, למעשה כמעט עד לגסיסתה של הקהילה שנפגעה כה קשה במאורעות תרפ"ט, שירת כמורה בקהילה. הרבה לתאר את רשמיו מחברון וליקט רבות מאגדותיה. סיכום למפעלו בעניין חברון מצוי בספרו 'ילקוט חברון', ירושלים תרצ"ז. רבות מהאגדות הנרמזות בפואימה שלהלן מובאות בהרחבה בספר זה. בעמ' 80 כתב: "על משקוף אחד בשוק מצאתי שלש מנורות חקוקות באבן". בפואימה, שבה הביע את תמצית געגועי האומה לחברון שאותה הוא רואה כסמל לאור, וביקורת נוקבת על שכחתה, הזכיר גם את שני בניו שנפלו במלחמת השחרור. הוא מציין שעשה לו מעין מנהג יחיד לפקוד את משקוף המנורות בחנוכה ובשבת פרשת בהעלותך.

ז.

עבר קיץ, כלה חרף ואין ישועה,
השטפו נטפי עבים חלמיש צורים?
הבקר אור ויהלו ויזהרו עיני,
נגלו המסתורין ונבעו המצפונים.

ח.

אלך טופף, ברטט קדש, מול מכמן-נכסף,
עטור פלומת אזוב, משקוף רכוב כמשלש מנורות;
אמצעיית הפוכה וקיצוניות זקופות,
בפתע הדחימני תמהוני, ואפה כף אל כף.

ט.

ציצו צפרי רום על גלת המשקוף,
עיניהן כתמהות, במקורן, מקישות ומנקרות,
התגלגל דבר המנורות בממלכת הכנף.
וישישו כי נתגלו לאדם דומם הסודות.

י.

אז יכרז על המנורות לצפור כל כנף,
אלה הצפרים המיחסות האפופות הלת קדומים
האצילות, 'הקבצו ובואו, האספו מסביב',
המקננות על עצים וגגות במקומות הקדושים.

יא.

ויפקדו בעלי הכנפים דרי מעלות המכפלה,
ברכת דוד, קברות ישי, אבנר ועתניאל,
אשל אברהם, אהל אברהם, עין שרה וגוש עציון,
מגדל עדר, ברכות שלמה, בית-לחם וקבר רחל.

יב.

היום בדמדומי בקר ברנן צפור על גני,
אקנא, מעבר לגבול הרי שוטיטה,
אל מקום אשר נפשי עורגת שמה –
הר המוריה, אפרתה ושדה המכפלה.

יג.

וישתוממו אז צעירים וישישים לבשורה הגאה,
העיניהם השעו? ולא האמינו למראה,
בלעדי חכם רבי נסים ישיש השמונים,
יליד הגיטו פה, זוכר קמעה, גמגם ונלאה.

יד.

בידיו מחוֹזָת, שחולָה חרוזי תכלת,
מסיט חרוז-חרוז, לוחש מלה מוזרה,
הטיתי אזן קשבת, ושמעתי: 'סבלנות',
נטול פזיזות, לא יאמן, בגיל הגבורה.

טו.

ויחל מפציע ופוצח זכרונו המתעורר,
סמר עפעף, קמט מצח, קצם עיניו,
מעמֶס תָּשֵׁשׁ, והמחרזת נשמטה ארצה,
הרימותיה לו בהערצה, ויתעודד השב.

טז.

ויספר אגדה מופלאה שזורה עם הגולה,
מעולפת בערפלי עבר רחוק מהנה,
על רבי יעקב בן יוספיה מרומא,
שנדד מכבר לארץ-ישראל עד חברונה.

יז.

לקים נדרו במעמדו שם מול שער טיטוס,
אשר היהודים ביוגום לא יעברו תחתיו,
מבבואת אם המנורות לו נתז ניצוץ,
לשכון בבית מקשט במנורה גלופה עליו.

יח.

ורבי יעקב משתטח במכפלה, מנשק אבניה,
שופך שיח ומרבה תחנה לאלהי האבות,
קורא בתהלים, ביחוד ובכונה 'משכיל לאיתן',
כה עושה יומם וליל, חול, מועד ושבתות.

יט.

במוצאי שבתות מוסיף 'ברוך ה' צורי',
בנגון המקובל בעם פלו והמקדש מהמקדש,
תפלת ערבית אז האריך, לנצנוצי כוכבים,
למען קדם פה במזל טוב השבוע החדש,

כ.

וחכם רבי נסים משתאה ותוהה,
למה פה אבנים עצומות בנדבכים,
אבני הקיר בגדלן הסמוכות למשקוף,
אינן תואמות במדתן לקירות השכנים?!

כא.

איפה נלקחו האבנים עם המנורות?
 חרבות אויב נתצו, מחו וטשטשו כל,
 ועל יהודה נתך בגֶזֶש זעם וחרונות,
 נהי מקבר רחל, ברמה נשמע קול.

כב.

קשים ועגומים לי הימים בעיר-האבות,
 והיה בלילות 'דמדאן' חשך וסהר,
 לבי כה מעיק עקב נְכִיזוּת חברון,
 וייצו בתופים צמי עֶרֶב לסעודת השחר.

כג.

בימים ההם בְּמַהֲלָי למערת המכפלה,
 היה מנהגי להעיף עין להציץ במנורות,
 מְאָצֵל מִתְמַרוֹר הוד קדומים קפוא,
 עד וסֶהֱד לירושתנו לדורי-דורות.

כד.

ולמה המנורות שתיים נצבות וזקופות,
 והפוכה ובסיסה ממעל, המשבצת באמצע?
 סמל למגדלי המצבות לשלשת האבות
 שְׁנַיִם על תָּלָם, ושל יצחק נתערער ונגדע.

כה.

כי יצחק ראה מאכלת לקים מצות אלהים,
 הוא הקנאי אבי-הקרב, מהקפדנים,
 הצלבנים גֶרֶש מחברון, ויכם בסנורים,
 אולם אברהם ויעקב רחמנים וסלחנים.

כו.

ימי החנכה ופרשת 'קְהֵעֲלוֹתָךְ' יְהֻדְתִּי,
 לפקוד מנורות יתומות בעיר חברון,
 מאז קשת טיטוס במרחקים לנגדי שויתי,
 ואישוני רטובים למנורה שם הִנְשֵׂאת ביגון.

כז.

שלהבתיה מתלקחת על יבשות וימים,
 בין מנורות מְפִלְגוֹת בחברון ורומא.
 דמיות הזהר שבווי יהודה וכלי המקדש,
 הכן מוכנות לזוז מזרחה-קדמה.

כח.

בלילי שבתות חֲנֻגוֹת כלולות הגְרִיָּאִים במכפלה,
 חגורי אזור, מרוחים טבולים בראשיהם,
 אורות מבליחים בצהלה נְשֵׂאִים בְּאֶפְלָה,
 ברגליהם ירקעו בצריחה, וירצדו ברוצותיהם.

כט.

אברהם קָיָם אפילו עירוב תבשילין
 ואפילו יודע הלכות ערובי חצרות,
 ובמחיצתו פֶּה חלולי-שבת חמורים,
 אברהם היה ל'אל חליל' ודממה בְּמַכְפֵּלוֹת.

ל.

אֵילָכָה שולל, עצמי נבוך ואבל בין חתנים,
 ולבבי דואב בלילות, חשך ואפלה,
 אדליקה נר ישתוממו ויסתכלו בי,
 ואבוססה כושל בין המנורות למכפלה.

לא.

אמנם תקעתי מסמר בין נדבכי המכפלה,
 'תקעתי יתד במקום נאמן' כיעוד הנבואי,
 בצבתות עֶשֶׂת יגרני יסחבני לשם,
 מי יתן, רבוני, ויעמד הפעם כחי בי?

לב.

שְׁנַיִם ינקפו הגיעה התרצ"ו ליצירה,
 שוב נמוג ונעלם הישוב היהודי מחברון,
 מהומות התחוללו בארץ, ומלחמת הקוממיות,
 והמכפלה והמנורות נעזבו מְהֻעָדָר און.

לג.

ויהי היום ואשב שפוף בחדר עבודתי,
 ויופיע בפני אדם צעיר לימים.
 חזותו שקוע במחשבות וקומתו נמוכה,
 ויאמר הלא גרת בחברון משכבר הימים!

לד.

ואשאלהו: מה פתאום עִנְיָיִךְ בחברון
 ויאמר וירמז: מעיר האבות אין מְפָה,
 ויש נחיצות עליונה לכעין זאת,
 אולי נמצא בידך משהו, ואפילו תְּכִינָה?

לה.

לא עוררתי בעיות ולא חקרתי הרבה,
ישבתי וערכתי רשום, במיטב זכרוני,
הרחוב הבא מירושלים עד הפניה למכפלה,
חוצות ובתים, יהודים ונכרים, לפי שפוטי.

לו.

והימים ההם קשים לישראל מידי שוסים,
וישפכו דם נקי, וירצחו זקנים ועוללים,
וישימו מארבים בדרכים, וירצחו בשדה הפועלים
ויפחדו ויראו, האפסה תקוה לבנים גאולים!?

לז.

אימה חשכה עלטה וצלמות נופלות בלילות
בישובי הספר, בערים ובכפרים בטבור הארץ
צבא ישראל עודדי מערקה בלבב שלם
וישמעאלים פוגעים ובורחים – היעמדו בפרץ?

לח.

ויעוצו עצה לשית נפש תחת נפש,
אין דם ישראל הפקר בלי שלם וגמולים,
לרוצץ קרקפות נחשים וערפדים במאורתם,
לנקום ברבי-הטבחיים האכזרים מעבר לגבולים!

לט.

וידוע לישראל כי חבוי בארמון בחברון
ראש הצוררים אשר רשתו פרושה למרחקים,
ואף שחסלו שמה כרוך בסכנת נפש,
יצאו ארבעה בחורים מבני יעקב למאבקים.

מ.

היה ליל חורף וצנה בשלג הרים
ויצעדו הגבורים עמוסי עֶפְרָת, רשעים למות,
כבניהו המכה אריאלים ביום השלג,
שתו לחיים על הבאר להתעודד, זדים למוטט.

מא.

מאיר, קצ'ה, כוכב ואיתן – ארבעתם,
אריה ונמר, לביא ונשר אגדו לאגדה,
שבילי חברון הנהירים לי ופראות יושביה.
אני מאמין – שרפים ממעל הקיפום להגנה!

מב.

ויפגעו בהם מלאכים כבמַחְנֵיִם, בצאתם ובשובם
ויביאו הַנְּצַב והלהב לבטן הצר ויצא הפרשדון,
ויברחו ארבעתם שלמים ובריאים למחניהם,
ותקם מהומה ומבוכה בכל מחוז חברון.

מג.

חברון האומללה מתרפ"ט ועד ימינו,
שרשרת כלימות מטילה על ישראל,
מעשה הארבעה לפיד אשר לעשתות שאננים,
ולאחרית הימים עוד בטחוננו באל.

מד.

אשרי אלה מעודם לא ראו עיניהם
תפארת הכתל המערבי והשראת המכפלה,
כעולים מקרוב באו וילידים עד גיל שלשים,
לְעַמְתָּם גם אנו השלמנו עם הגרוש, סלה!

מה.

למוד צרות, חס וחלילה, ספור למת,
סובל תמצית צער גִזְרַת השכחה מלב.
אויה? התעלמה מדינתנו מעטרותיה ח"י שנים,
גולה וסורה, נתוקה ושכולה ורב הכאב!!

מו.

עוד מהדהד מפרעות תרפ"ט קול אברהם:
'הוי! למה שחטתם בני, הוי! למה?'
והוא מנסר ומרתיח חללה של חברון,
מקבר האחים והדמים ועד המכפלה.

מז.

קינת דוד לאבנר: לפני בני עֹלָה נפלת,
מנסרת על קדקדנו בספירת הַחֶרְבֵּן שבחברון;
ברכת דוד גועשת מאז ללא הפוגה,
על הרוצחים רָכַב ובענה בני רמון.

מח.

נעשה חשבון-נפש ממלחמת הקוממיות,
יתרצו סְבוֹת ותושיה לנסיגה מירושלים העתיקה,
אולם חִיָּבָנו חברון לכבוש בכל מחיר,
בעד מקומותינו הקדושים ערבון יקר היה.

מ.ט.

חרפה ובושה לנו שתיקה והתעלמות,
נצעקה השכם והערב קבל עם ועולם,
למה גורשנו מיפיפית קדמוניות,
למנענו צקון לחש, הזאת תורת האדם?

נו.

זלול, סבוא, עֶפֶס לצלילי נְכָר,
כל קדוש ונשגב בוועטים ובשאט ד'חיים,
נשארתי מיואש במערב, ולבי שם במזרח,
ויהי לאבל כנורי, ועגְבִי לקול בוכים.

נ.

דְלוֹק געגועים וּפְמָה נפש בחלום ובהקיץ
הַנְיָתִי מרחפת במבואות בסיוטים גלוי עינים,
אשתה מים מבאר בית-לחם ועין עיטם,
בגולות-עליות ובגולות-תחתיות אשתכשך במים.

נז.

ואלה חרוזי, אותיות פורחות מרמץ המזבח,
לא אמצנו וחזקנו להוקידו, והוא כבה,
אשר לב לו יכהו מצפוננו וייסרהו כליותיו.
נזיר ופרוש יהיה, וכבוש פניו בקרקע.

נא.

ואעזוב שם לאנחות מודעים, יקראוני 'בן-דוד';
הלא הם האנוסים הישמעאלים 'המוחתסיבין'
אשר המירו דתם על כרחם, וימסרו דינם לשמים,
וישבעו לשוב למחצבתם לעת קץ הימין.

נח.

מערב עד בקר בדמדומי שחר ומבקר עד ערב
יעלה 'לאלה' קול ה'מואזינים' בערי קדשנו,
היה היו שם יחידי סגולה לתקון - חצות,
מי יודע, אם לא לעולמים אבדו לנו!

נב.

חוקקי ישראל, מוצצי הקוממיות, שועטי 'קדילקים',
בכו ספרו לעיר שלם ולחומותיה ולקרית ארבע,
אבירים, נגידים, שתלטנים, טוססי מטוסים,
למצער למותרותיכם פס שחורות קבעו קבע.

נט.

וְתַעֲגֵם נפשי בעיר 'מי העיר ממזרח',
בהקבץ ההגריאים לְפִלְחֵן 'זִיפָר' לְאָבְדֵן חושיהם,
נדם הקול 'האיר פני המזרח עד שבחברון',
ובני הגבירה מי יבין תשישותם ומעלליהם?

נג.

שתו ושכרו דודים 'זיסקי' ו'שמפניה',
שישו ושמחו ורצדו, העלו גֵרָה וקִיּו,
ת"ק על ת"ק נזדעזעה ארץ על חזיר שהעלה,
וגמלים עורפים במקדש וקבר אברהם אבינו!

ס.

אולי נתוקנו משישים ואיתני עולם.
ומנע עליה אָלִי קבר ישראל סבא,
הרחיקה מאָתָנו שפע וברכה מאליפה,
ותבוא מאָרָה, ותשָפֵל האגורה לפרטה.

נד.

עונדי עניבות, פתוחי צוארונים, מפשלי שרולים,
מגולחים או מגדלי זקן, מועדי מלונות פאר,
שלו נעליכם, שבו לארץ דומם, קראו חרוזי,
מררו בבכי אם לב יהודי לכם, והלב גועש ובוער!

סא.

אזכירה בשכול בני, ה' ינקום דמם,
הלא הם יעקב-שבח ומשה-יוסף;
מיטב עלומיהם בשנים תרצ"ג - צ"ד - צ"ה,
היו בחברון למעלה מימים אסף.

סב.

נפלו בתש"ח במערכות ישראל וירושלים.
יעקב בין חומות הבירה ומשה בנחל - עירון,
משה למחרת פורים, ויעקב בל"ג בעמר,
וישפּעו מרוח העקדה האפופה בחברון.

נה.

אמרכלים יושבי לשכות, משוחות בשר,
על הרצפות פרושות שטיחי פרס ומדי,
נדמה להם כבר חטפו וספגו הכל,
ואני תמיד בזעם למזרח האָטוּם פְּנִי.

סג.

משה לוחם הפלמ"ח, גם עולים הביא מאניות, עוד השמיד קצינים ארמים בלילו האחרון; יעקב פעל במחתרת, והיה עצור בלטרון, ומה עשיתם אתם?! והוא קטל בלגיון אלביון.

סד.

פָּרַץ בגבורה בתש"ח לתוך חומות ירושלים, הוא וקבר הדפו ערבים צמאי רצח מבית הכנסת "תפארת ישראל" לראשונה ולפלא, בדכאון וביאוש, פצוע אנוש עצם עינים לנצח.

סה.

ואדרוך בככלוב, כבסוגר על במתי דרך חברון, מירושלים דרומה ומבאר-שבע צפונה, עוד ישראל בנינו: למה לא הורישו חבל זה? בלב ולב יקשיבו לתאניה ולתואנה.

סו.

'ואשתומם בחברון עלי מבחר קבריד', תעצומות ישמעאל ותהפוכות ישראל, ראש מורם ולעג לרש בפי ישמעאל, אזלת-יד ותרעמת חרישית בפי ישראל.

סז.

מְזַהָר אליהו הנביא מלהציב שלשת האבות יחד לתפלה רבתי, ישני המכפלה האיתנים אולי ירבו רחמים ויבוא משיח בלא עתות בעד גלוי הסוד נענש בפולסין דנורא ששים.

סח.

אנוע ל'אשל אברהם' על שם מְנַתֵּץ הפסילים, רומים מכרו שם יהודי לעבד תמורת סוס; עתה האשל משקץ ומרומם בחסות הצלב, והחרפה והפְלָמָה עוד פה כבימי טיטוס.

סט.

אעפילה למרומי קדמת חברון, לְבָנֵי זְעִים, שם אברהם בכל לבב למען סדום הפציר והתפלל, השקיפה במלוא-מבטך 'קיסור הארץ כקיסור הכבשן'. וכאילו עתה לעיניך "ויהפך את הערים האל".

ע.

בחדוה בכבוש סיני בתשי"ז בידי צה"ל, קבעתי מזוזה אי-שם בבית המועדָה בעזה עוד המפתח בידי! ובנסיגה הורו חכמים: גְּנֹזָה, הפקידה שמה, תגן לעצמה המזוזה!

עא.

כן יגנו על כבודן המכפלה והמנורות, ויעידו שקעי מזוזות צווחים בפתחי חברון, יהודים נולדו ומתו בזאת עיר ואם בישראל, אקונן! קרית-ארבע התגאל? כן יהי רצון!!!

באר שבע, תשכ"ו

ביאורים ומקורות

נציג להלן ביאור קצר לפואמה 'משקוף המנורות בחברון'. האותיות בצד מציינות את מספרי הבתים בנוסח דלעיל.

אז בהלוך ירמיהו...: הפתיח מתוך קינות תשעה באב, משווה לפואימה אופי של קינה, ומזכיר כמובן את קברי האבות בחברון.

א. כמו לפני מאה שנה: נתפרסמה הידיעה בעיתון היהודי באנגליה - 'הג'זאיש כרוניקל' על גילוי משקוף שלוש המנורות.

- ב. **אור זרוע:** בעקבות תהילים צז, יא. מזכיר את 'אור זרוע לצדיק' של תפילת יום הכיפורים, ורומז לאור המנורות שבמשקוף.
- ה. **כתוב כחזון:** רומז שצורת המנורה נראתה למשה בחזון נבואי, כפי שעולה מכמה מדרשים, וגם מפשוטו של מקרא (שמות כה, מ, וראה 'דעת מקרא' שם).
- ו. **בערבי שבתות וחגים מרחפים האבות:** על פי אגדה ידועה בין יהודי חברון.
- ז. **עבר קיץ:** בעקבות ירמיהו ח, כ.
- הבקר אור ויהלו ויזהרו עיני: רומז לאור המנורות. 'הבוקר אור' – בעקבות בראשית מד, ג.
- יא. **בְּרַכַת דוד וכו':** מקומות קדושים וחשובים בסביבת חברון. פורש את הרשימה במגמה צפונה לאורך הדרך לבית לחם וקבר רחל, וכולל גם את גוש עציון החדש ברשימה! בפרק הבא מצייר מעין שוטטות נפשית עוד צפונה בואכה הר המוריה.
- יג. **העיניהם השעו:** על פי ישעיהו ו, י.
- יד. **בידיו מחרוזת:** כמנהג המזרח. המשמוש בחרוזי המחרוזת מציין את ההתנהלות הסבלנית.
- טז. **רבי יעקב בן יוספיה מרומא:** על פי מסורת אגדה בין יהודי חברון. הקשר לרומא חשוב בגין הזכרת מנורת קשת טיטוס. אכן, יש דמיון מה בין מנורות המשקוף בחברון למנורת קשת טיטוס.
- כד. **סמל למגדלי המצבות:** על פי האגדה הידועה בין יהודי חברון.
- כה. **כי יצחק ראה מאכלת:** דמות יצחק כקנאי על פי אגדה מאגדות חברון. על קברו אין מגדל, לכן מכונה הקנאי. ספר חברון, עמ' 313.
- כט. **אברהם קיים אפילו עירוב תבשילין:** על פי בראשית רבה סד, ב, ועוד.
- לא. **ותקעתיו יתד:** על פי ישעיהו כב, כג.
- לב. **התרצ"ו ליצירה:** בשנה זו כלה היישוב היהודי, שנפגע אנושות בתרפ"ט, מחברון.
- לג. **ויהי היום:** לבנון מספר על שאלות שנשאל על חברון לקראת פעולת יחידה 101 – יחידה צה"לית שפעלה נגד מפגעים בשנות החמישים, וזכתה למוניטין על גבורתה. הפעולה מתוארת בהמשך.
- לט. **וידוע לישראל:** סיפור ה-101 בחברון מסופר כאן בלשון מקראית.
- מ. **כבניהו המכה אריאלים...** בעקבות שמואל-ב כג, כ.
- מג. **לפיד אשר לעשתות שאננים:** בעקבות איוב יב, ה.
- מו. **והוא מנסר ומרתיה חללה של חברון:** 'חללה' משחק לשון עם שמה הערבי של חברון 'אל חליל', על שם אברהם האהוב.

- מז. **קינת דוד לאבנר:** הדבר קרה בהיות דוד בחברון. אבנר נקבר בעיר הזאת, שמואל-ב ג, לא-לט.
- ברכת דוד... **על הרוצחים רכב ובענה בני רמון:** על פי שמואל-ב ד, יב.
- ג. **באר בית לחם:** על פי סיפור גיבורי דוד, שמואל-ב כג, יד-יז.
- עין עיטם:** מכאן על פי התלמוד הבבלי (יומא לא ע"א) והירושלמי (יומא פ"ג ה"ח) מגיעים המים למקדש.
- גולות עלית וגולות תחתית:** בעקבות יהושע טו, יט.
- נא. **מודעים:** הכוונה ליהודים שהסתערבו - אוסלמו בכוח וזכרם נותר במנהגי בני יטא. ראה דבריו של יצחק בן צבי להלן.
- נג. **שתו ושכרו דודים:** מכאן ובבתים הבאים ביקורת חריפה ביותר - כמו נבואית - על בני דורו השקועים בתענוגות ומחכו זכר חברון מלבם.
- נו. **נשארתי מיואש במערב:** בעקבות 'לבי במזרח' של ריה"ל.
- נט. **בעיר מי העיר ממזרח:** משחק לשון 'עיר - העיר', בעקבות ישעיהו מא, ב. על פי דרשת חז"ל והתרגומים הכוונה לאברהם שישב בחברון. וראה המבט מזרחה לחברון הפותח את עבודת היום במקדש "האיר פני כל המזרח עד חברון" (משנה תמיד פ"ג מ"ב). וכן עבודת יום הכיפורים (משנה, יומא פ"ג מ"א). ויש בכך כדי לראות בחברון סמל לאור! **הגריאים:** ערבים, בעקבות דברי הימים-א ה, י. רמז להגר אמו של ישמעאל.
- זיכר:** פולחן ערבי הקשור לזיכרון.
- ס. **איתני עולם... ישראל סבא:** כינוי לאבות (בבלי, ראש השנה יא ע"א) וליעקב (בבלי, תענית ה ע"ב). רמז למערת המכפלה.
- ותבוא מארה:** אולי בעקבות 'ושלחתי בכם את המארה' מלאכי ב, ב. בעטיו של חילול המקדש.
- סא. **בשכול בני:** כאן מספר על נפילת בניו הי"ד.
- סג. **קצינים ארמים:** קצינים בריטים.
- אלביון:** אנגליה.
- סו. **ואשתומם בחברון:** בעקבות ריה"ל.
- סז. **מוזהר אליהו:** בעקבות האגדה להלן.
- בעד גילוי הסוד נענש:** אליהו בשישים פולסי אש. על פי בבלי, בבא מציעא פה ע"ב.
- סח. **אשל אברהם:** אתר סמוך לחברון.
- מנתץ הפסילים:** בעקבות האגדה על אברהם שניתץ פסלי תרח אביו.
- עתה האשל משוקץ:** כיום יש שם מנזר.

עוד כבימי טיטוס: אולי רומז ליריד הבוטנה הסמוכה לחברון, שבו נמכרו יהודים לעבדים (אמנם אחרי מרד בר-כוכבא!).

ט. לבני נעים: הכפר בני נעים מזרחית לחברון. לפי מסורת ערבית נקודת התצפית של אברהם על סדום.

באר שבע תשכ"ו: חתימה בבאר שבע עיר האבות המוזכרת גם בפואמה.

חֶבְרוֹן בִּילְדוֹתַי

חֶבְרוֹן עִיר מוֹלְדָתִי הִיא אֶרֶץ הַיָּפִי
אֲשֶׁר אֵין שָׁמַיִם כְּשָׁמַיָּה לְזֶךְ
וְאֲשֶׁר אֵין מַיִם כְּמַי מַעֲיִנְיָה
לְטַהַר הַמְּרֹאָה וּלְשַׁבַּח הַטַּעַם.

חֶבְרוֹן אֶהְבֶּתִּיָּה כְּמוֹ אוֹהֵב יֶלֶד
פּוֹתַח שְׁתֵּי עֵינָיו לְהַדְרֵת הַטֶּבַע,
מִשְׁתַּאָּה וְחָרֵד לְלֹא מְלָה בְּפֶה
לְפָנַי הוֹד כֹּה מִפְּלִיא וּמִבְּעִית כְּאֶחָד.

אֶהְבֶּתִּיָּה בְּשֵׁל הַשְּׂדוֹת בְּמִישׁוֹר
הַשְּׁתָרְעוּ שׁוֹרוֹת שׁוֹרוֹת עַד אֵין סוֹף,
בְּשֵׁל הָעֵצִים בְּפִסְגוֹת קָמוּ כְּנִשְׂרִים
לְפָרֵשׁ צֶל עַל רֹאשֵׁי בְּנוֹצָה וְכָנָף.

(מתוך: עובדיה קמחי, חברון בילדותי,

ירושלים תשכ"ו, עמ' 59)

ה. נרות חנוכה ביוטה¹

יצחק בן צבי

בביקורי בחברון (בשנת 1928) התעניינתי במסורות היהודיות הרווחות בכפרים הערביים שבמחוז. בעניין זה נפוצו בין יהודי חברון אגדות שונות. פלוני מספר, למשל, שפלאחים, מכפר ידוע, בבואם העיר לקנות סחורה, בוחרים לסור לחנויות יהודים דוקא, ובפנותם בדרכים ליהודים קוראים להם בשם 'ולאד עמנא' דהיינו, בני דודנו, או קרובינו. אלמוני מוסיף ומספר, שמכפר אחד היו באים הפלאחים לפני חנוכה ומזמנים להם מנורה לכבוד חג החשמונאים והיו זהירים להדליק נרות בשמונת לילות החג, כהלכה. עוד סיפרו, שבכפר אחד, הסמוך לחברון, נמנעים תושבים עד היום מאכילת בשר גמל, מה שמוכיח על מוצאם היהודי, והוסיפו לזה שדבר-מוצאם ידוע לכל שכניהם.

בחברון שוחחתי עם הפחה דוד קשטל, יליד חברון ותושב העיר כל ימיו (מוצא משפחתו הוא ממשפחת הקשטלים העזתיים), והוא סיפר לי בשם זקנו על בני משפחה כפרית אחת, מחאמרה שמה, המעידים על עצמם, שמתחילה היו יהודים, ורק לפני כמאתיים שנה קיבלו עליהם את האסלאם. ד' קשטל הוסיף בשם זקנו המנוח, יוסף קשטל, ששמע מפיו לפני כעשרים שנה, בערך, כי בני 'מחאמרה' היו נוהגים לחוג את החנוכה בהדלקת נרות בשמן שמונת הימים. אולם אי אפשר היה להציל מפי המספר דבר ברור, איהו מקומה של משפחת פלאחים זו, אם בבני-נעים היא דרה, או ביוטה?

בכדי לעמוד על אמיתות הדברים הלכתי אל הגיטו היהודי הישן לראות את פני זקני העדה הספרדית. רחובות הגיטו מפתיעים בשממותם. רק לפני שנים מועטות היו סמטאות אלו הומות מאדם. עודני זוכר את הגיטו החברוני ביישוב לפני המלחמה (מלחמת העולם

1. מתוך: 'י' בן צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 411.

בהקדמתו לספר כתב יצחק בן צבי – חוקר הארץ והיהודיה, לימים נשיאה השני של מדינת ישראל: "ספר זה מוקדש לאחת השאלות החשובות ביותר בידעית המולדת, ולחקירת שרידי היישוב היהודי הקדמון בארץ ישראל. הגיעה השעה לשים קץ להשקפה המסורתית הנושנה שהיישוב היהודי הקדמון נעקר מן הארץ בבת אחת, באופן קטסטרופלי מיד לאחר דיכוי המרד הלאומי וחורבן בית המקדש... מסקנתנו זו כי שאר היישוב היהודי לא נעקר מעולם מהארץ, נשענת על חקירה היסטורית מפורטת...". אחד מגילויי הרצף לדעתו הוא נוכחות יהודים שהתאסלמו, במקורם מבני יהדות ערב, שאותם מצא ביוטה הסמוכה לחברון. בשלבים מסוימים של חקירתו, אף סבר שרוב היישוב הערבי בארץ ישראל קשור בדרך כזו או אחרת ליהודים.

הבאנו כאן חלק מהפרק והענקנו לו כותרת המתאימה לעניינו של ספר זה – נרות חנוכה ביוטה. הכותרת במקור נוקבת בשם היישוב יוטה בלבד.

ההערה הבאה נמצאת במקור.

הראשונה). עכשיו נעזב לגמרי. שממת הבתים נשקפת מבעד לחלונות הדוממים, והגיטו כולו דומה לחורבות עיר עתיקה, אשר חשף אתמול מעפרן חוקר העתיקות בחפירותיו. ממאות המשפחות שגרו כאן עוד לפני חמש-עשרה שנה לא נשארו אלא כעשר משפחות עניות, שאין להן דירה אחרת לעבור אליה. השאר רובם יצאו את העיר ומקצתם יצאו את הגיטו ועברו לעיר החדשה. מקצת הבתים פרוצים ובקועים זכר לרעש דאשתקד אך רובם שלמים ואינם בחזקת מפולת. רק בתי-הכנסיות ההיסטוריים עדיין מושכים אליהם את המתפללים בכל יום, ומעכבים בעד הערבים מלרדת למעשה לנכסי היהודים שבגיטו, העזובים לנפשם.

פגישתנו עם זקני העדה היתה באחד מבתי-הכנסיות הישנים. ביארתי להם את מטרת שיחתי, והם נענו ברצון לשאלותי, והמציאו לי בטובם חומר וידיעות כפי יכלתם.

מפי הח' י' מאני נודע לי, כי אין כיווי לסיפורים בדבר מסורת יהודית בבית-כחל ובתפוח. להיפך, המסורת בשני הכפרים הללו מכוונת לנוצרים, שעזבו את דתם והתאסלמו רק לפני מאה וחמישים שנים. משפחות של כומרים נוצרים יש למצוא גם באדורים. כדאי לציין, שבכל שלושת הכפרים האלה אין למצוא כעת אף נפש נוצרית אחת.

הצטיידנו במכתב-המלצה ממנו אל המוכתר הראשי של ה'מחאמרה' שיך אבן-אערם שמו, ושכרנו אוטומוביל ללכת ליוטה.

יוטה (בערבית: יטה) היא אחד הכפרים הגדולים, למעשה הכפר השני במעלה (אחרי אדורים) בין כל שלושים וחמשת הכפרים שבמחוז חברון. מספר תושביו עולה, לפי מפקד הממשלה בשנת 1922, ל-3,179 נפשות, ואדמתם מתפשטת מהלך שעותיים ושלוש מסביב לכפר.

הכפר שוכן תשעה ק"מ דרומה לחברון, וכביש של 16 ק"מ מחברון אל העיר. הכביש הוא חדש, רק לפני שנה אחת נסלל, ועוד טרם הספיק להתקלקל, כדרך הכבישים בארץ - מסילה נוחה למעבר אוטומובילים ועגלות. אולם אנו לא פגשנו בלכתנו, ואף לא בשובנו, שום עגלה ושום מכונה, כי אם עוברי-אורח רגלים, ורוכבי סוסים, חמורים וגמלים. הבהמות נהלו למראה רכב-האש שלנו, סימן שאינן רגילות בכך בפינה נידחה זו. ואמנם ניכר הדבר שהדרך לא נסללה אלא למטרות אסטרטגיות, 'בנו להם דרכים להעביר בהן גייסות'. יוטה, כמו שאר הכפרים הסמוכים לה, מילאה תפקיד פעיל במלחמת הדמים, שהתנהלה בין שתי בריתות הכפרים במחוז חברון, אשר בראש האחת עומדת אדורים (בערבית דורא) ובראש השניה האריה, והממשלה מעוניינת בכניסה נוחה לכפר זה.

הדרך לא ארכה. כעבור 40 רגע נראו גגות בית יוטה מרחוק. הימים ימי קציר חטים, ורוב התושבים הם מחוץ לכפריהם. כולם עובדים בשדות ולנים בחוות ובגרנות. אין תקוה רבה למצוא את המבוקש בתוך הכפר.

2. עלי להביע את תודתי לחכם יעקב מאני, על עזרתו בהשגת ידיעות שונות מתושבי חברון, יהודים וערבים. תלמיד חכם זקן זה, שהגו יליד חברון ומכיר את העיר ואת סביבותיה הכרה יסודית, היה לי לעזר בחיפושי אחר העובדות.

גש מוזר תקף אותנו בהיכנסנו אל הכפר: כל הבתים ריקים, הרחובות שוממים, ובחוצות קריה אין אף נפש חיה. את הנהג שלנו, ערבי מחברון, השארנו על יד המכונה, ואנו, שלושת היהודים, שוטטנו בודדים בסימטאות יוטה, כמו במדבר. פה ושם נשמע אמנם קול אשה או נערה, אולם אין זה מן המנהג במקומות הללו לפנות בשאלה אל אשה, ובפרט להיכנס בתוך בית או חצר, שאין שם גברים.

במקרה נזדמן לנו בחור צעיר, נמוך-קומה, שענה בתשובה על שאלתנו, כי הוא מבני 'מחאמרה'. כשאמרנו לו שאנו יהודים, העיר, כמו שסיפרו לנו לפני זה בחברון 'ולאד עמנא'.

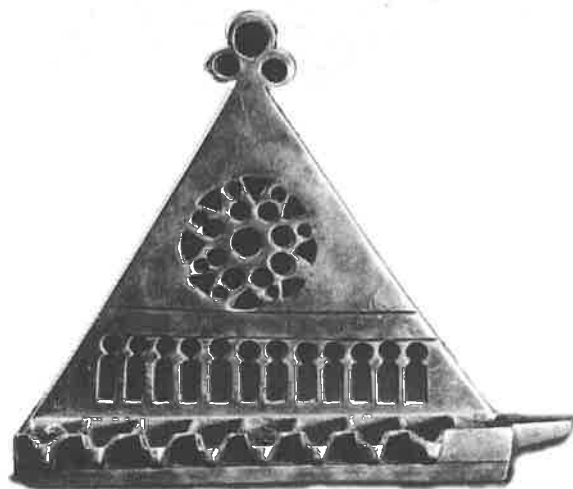
לפי בקשתנו הואיל להביא אותנו אל השכונה, שבה נמצא השומר ג'ברין בן עבד אל רחמן (מאנשי שייך אבו-אערם), אשר אליו נועד מכתב סופר הכפר.

את ג'ברין זה מצאנו יושב במסגד שבשכונה התחתונה של הכפר, הידועה בשם שכונת אבו-אערם. ג'ברין כבן ארבעים, אדם גבה-קומה, מבטו תקיף. לבוש הוא כדרך הפלאחים בהרי חברון וצניף צהוב לראשו, ונעלי עור אדומות לרגליו.

מסרנו לו את המכתב, ונכנסנו אתו בשיחה. הוא אמר לנו שהוא מנוטרי הכפר, והשיך עצמו, אבו-אערם, בקציר, במרחק של שעתיים וחצי מיוטה.

על שאלתנו אם הוא מבני 'מחאמרה' ואם הללו מתייחסים על יהודים, ענה בבטחון גמור:

'כן, אנחנו ה'מחאמרה' הננו מזרע היהודים, אבינו זקננו היה יהודי ובא הנה מארץ חיבר'.

ו. הראי"ה קוק – חנוכה וחברון¹

[...] מסופר לנו מפי חז"ל (סוטה לו ע"ב) שהסיבה שגרמה שיהיה ביד יוסף לקבור את יעקב אבינו ע"ה במערת המכפלה, היה מה שבא גבריאלי ולמדו שבעים לשון. ועלינו החובה לחקור דבר כפי שכלנו, למה עשה ה' ככה, שתהיה דווקא דבר זה הסיבה לעניין זה, ובודאי הסיבות שה' יתברך מכין לדברים הנשגבים דבר זה עצמו הוא בכוונה מכוונת מאתו יתברך על מה צריך שיהיה דווקא סיבה פלונית לתכלית פלוני.

[...] ראוי גם כן להתעורר לבקש טעם למה דווקא היה יוסף הסיבה מההשגחה האלוהית להיות הוא הפועל העיקרי בקבורת יעקב אבינו ע"ה בקרית ארבע היא חברון.

ונבאר תחילה עניין מחלוקת יוסף ואחיו, שכתבו המפרשים שנחלקו אם דינם כישראל לגמרי, או דין בני נח להם להחמיר. וכתבו דיוסף סבירא ליה דדינם כבני נח [...] והם סברו דדינם כישראל.

[...] אמנם שורש דבר מחלוקת שלהם בהא תליא, דהם ידעו שמהם תצא האומה הנבחרת, הראויה להמשך תמיד אחרי רצון העליון בכל דרכיה וענייניה [...] אך איך לדעת רצון ה' יתברך איך להתנהג על פיו, הוא דבר שיש לדון עליו טרם שבאת תורה ולמדה אותנו, כי הפרטים רבים ומתחדשים בכל עת ובכל זמן, ובהכרח שיוולדו ספקות רבות, בכל פרט מפרטי המעשה. ויש שני דרכים איך לבוא להשגת רצון העליון: או שינתן רשות לחכמים לצרף אל התורה את השכל האנושי, ולחתוך כל דבר דת ודין על פי פלפולא דאורייתא מהעניינים הנלמדים במדות שהתורה נדרשת בהם; או שיזמן ה' יתברך בכל דור ודור נביאים שילמדו דרך ה' על פי נבואה. והנה אם תהיה הדרכת הדורות על פי נבואה מיוחדת בכל דור ודור, אזי אין צורך שתינתן תורה נצחית שעל ידה מתחברים כל הדורות כולם יחד מתחלה ועד סוף בקדושת תורה אחת, רק כל דור יודרך על פי נבואה הראויה לו. ולפי זה אין צורך להמתין על חלות סגולת ישראל דווקא על ידי מציאות נברא נבחר כמשה רבנו ע"ה, מה שאי אפשר שימצא כמותו כלל, וגם אין צורך דווקא שיהיו ישראל מגיעים לששים ריבוא, שכל אלה העניינים אינם נדרשים כי אם לתורה נצחית שכל הדורות לעד לעולם על ידה יתנהגו. על כן, כיון שהם [= אחי יוסף] כבר השיגו למעלת נבואה או רוח הקודש, אם כן חלה עליהם הקדושה הראויה לישראל. ויוסף סבירא ליה, דהתורה הראויה לשלמות ישראל היא תורה נצחית, שתינתן דווקא על ידי איש נבחר הנבראים, משה רבנו ע"ה, שאי אפשר שיהיה בכל

1 המאמר מופיע ב'מאורות הראי"ה – חנוכה', עמ' פד – פט. במקור הכותרת 'לחנוכה ת"ר נו"ן זי"ן'. בסוף המאמר: 'הועתק מכת"ק'. במאמר זה מקשר הרב בין סמליות חג החנוכה לסמליותה של עיר האבות. לכאורה, חברון במקום וחנוכה בזמן קשורים בזיכרונות יהודיים בלבדיים, אולם, במקור שמה 'חברון' מורה על החיבור, וכמוה קריית ארבע, שמקור שמה בצירוף וחיבור. ומתוך חיבור זה תצמח 'הארה מאור התורה גם כן לאומות העולם'.

דור נביא דוגמתו. והמשפטים המסופקים יתבררו על פי פלפולא של תורה בשכל האנושי. ויהיה התחברות לכל הדורות על ידי התחברות הדורות אל התורה הקדושה, שהיא מקור חיים אחד לכולם.

והנה התועלת שנמשך מהשפעת התורה הנצחית, ושתהיה כל ההדרכה של ישראל בדרכי התורה מחוברת גם כן לשכל אנושי טבעי, לא על פי נבואה לבדה, היא בזה: האחת, שהתחברות של כל הדורות יחד על ידי התורה, פועל שכל דור אינו נדון בפני עצמו כי אם הוא מחובר אל דורות העתידים והעוברים על ידי חיבור התורה, ומתווספת הזכות והקדושה על ידי זה. והשניה, שתועלת ישראל להאיר מאור התורה על אומות העולם מתרבה. על ידי שהשכל האנושי הטבעי יש לו מקום בהדרכת התורה, יוכלו שאר אומות, שהמה חיים רק על פי הטבע, ליהנות מאור התורה, ויש קירוב באיזה מדריגה בינם ובין ישראל. מה שאין כן ההדרכה המושפעת רק על פי נבואה, אין קירוב בין אומות העולם לישראל כלל, ולא יוכלו להשפיע עליהם.

[...] יחס האבות אלינו מורה בייחוד על צורך שלנו לצרף זכות כל הדורות יחד, שבכוח האבות כל תולדותיהם העתידיים, והרי הם מצורפים. מה שאין כן לעת התכלית [שהיה כל עם ה' נביאים] אין צריך צירוף של כל הדורות, כי כל אחד ואחד בפני עצמו גם כן מספיק במעלה שלו לכל הכבוד והגדולה. והנה מצינו שחברון היא נתקדשה בייחוד לקבורת האבות, ואני רואה טעם הדבר מפני שיש בסגולתה לפעול מה שצריך להכנה לשלמותן של ישראל. על כן היה דוד מלך בחברון תחילה, להיות מוכן להיות אחר כך מלך בירושלים שהיא נחלת ה', שהיא נקבעת בקדושה נצחית גם כן לזמן התכלית. על כן, כיוון שכל זמן ההכנה צריכין ישראל לצרף זכות הדורות כולם, נבחרה להיות שם מקום קבורת האבות, שמורים על כוח התחברות של כל הדורות כולם. וכיון שבזמן ההכנה צריכין הם לשכל האנושי שיצטרף עם התורה, ובזה יופיע על כל אומות העולם אור בהיר גדול מאורה של תורה, על כן נקראת 'חברון', שמורה על החיבור, גם כן 'קריית ארבע', שמורה על הארבעה זוגות, שמצורף אל האבות גם כן אדם וחיה, להורות [...] שעל ידי כך יוציאו משפטיה על ידי השכל האנושי מן הכוח אל הפועל, ויהיה על ידי זה הארה מאור התורה גם כן לאומות העולם, וכל בני האדם ייהנו ממנה, על כן בקבורת האבות שבחברון המורה על זה נכלל גם כן אדם עמהם.

[...] והנה זה מורה על דרכו של יוסף, על כן כתיב "וישלחו מעמק חברון" (בראשית לז, יד), ודרשו חז"ל (סוטה יא ע"א): "מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון". וקשה לכאורה, למה דווקא עניין קבורת חברון ייחסו לאברהם כאן? אלא שיוסף הלך בשיטתו שצריך דווקא תורה אחת, ועל זה מורה קבורת האבות בחברון שצריך צירוף כל הדורות.

על כן כשנשתכחו הג' אלפים הלכות בימי אבלו של משה [...] ועתניאל החזיר מפלפולו (תמורה טו ע"ב), על כן נתן לו את חברון. ועל זה רמז "ויאמר כלב אשר יכה את קרית ספר ולכדה" (יהושע טו, טז), פירוש שיפשוט הספיקות מפלפולא בשכל האנושי, ולא בנבואה, שזה מורה על אחדות כוח התורה מעיקרא ועד סופה בכל דורות עולם. על כן נתן לו חברון, שמורה על הכנה שזה גורם שיש רשות לשכל האנושי להשתמש באור התורה, כל זמן שאנו במדרגת הכנה.

[...] על כן אמר בהפטרת חנוכה, שנעשה נס בזמן שלא היה נבואה בישראל, ומורה על הקדושה של חיבור שכל האנושי עם התורה, "דני ושמחי בת ציון...ונלוו גוים רבים אל ה'" (זכריה ב, יד-טו), ואחר כך כשביאר המנורה, שמורה על זה שאור החוכמה איר על ידי ישראל על כל העולם על ידי התורה, אמר "והוציא את האבן הראשה" (שם ד, ז), פירוש האבן ששם יעקב מראשותיו, שנעשה 'בית אלוהים', היה בה כח מצבה, להורות על הלימוד לכל באי עולם. מידת 'בית', [שרומזת] על הבדלם של ישראל, אז לעתיד לבוא תצא מהכוח אל הפועל, שתשמש בין בשם סגולת 'בית' בין בסגולת 'אבן', "תשואות חן חן לה" (שם), שיכירו האומות קדושת התורה מצד חיבור השכל האנושי. ואם היה מדרגת ישראל רק בנבואה לא היה אפשר ללמד לאומות העולם דעת ה', רק בכוח וגבורה, וזהו נגד רצון ה', אבל עכשיו על ידי השכל הטבעי יומשכו באהבה, וזהו "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי" (שם ד, ו).

על כן הליש ליוסף כתונת פסים, בגד קל, להורות על פעולת השכל שצריך שיהיה פועל, לא מתפעל. אבל הנביאים היו לובשים אדרת שער בכבודת, לעיכוב התנועות, שהנבואה מתפעל האדם בה ואינו פועל. ואת יוסף השליכו הבורה, להורות השפילו את השכל לשכל האנושי. אבל באמת היה צריך לזה ללמד את שפל המצב, שלא ירעו ולא ישחיתו על ידי שידעו את ה', וזהו "ושעשע יונק על חור פתן" (ישעיה יא, ח), על כן נרמז שהיה הבור "ריק אין בו מים" (בראשית לז, כד) "אבל נחשים וערבים יש בו" (שבת כב ע"א), והוא לימד אותם שלא יזיקו. על כן סמיך ליה בפרק במה מדליקין "נר חנוכה שהניחה למעלה מכ' פסולה", להורות שצריך שכל האנושי וראייתו להשיג עניני השכל שבתורה כדי שיהנו כל באי עולם, ולא יהיה גבוה מחוג ראייתם [...] על כן אמר אצל יוסף "מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל" (בראשית מט, כד), היא האבן אשר שם יעקב מראשותיו, המורה על אור העולם על ידי תורת ישראל.

